

Rokonsági és családterminusok a japán nyelvben

1. Rövid előzetes a japán tiszteletiségi és udvariassági nyelvi rendszerről

A japán társadalmi hagyományokban a társadalmi osztályok és hovatarozás közötti határvonalak élesen elkülönülnek. A japánok továbbá az ismeretségi és bizalmassági fok tekintetében is szigorú különbségeket tesznek. Ezek a szempontok a nyelvi kifejezés egészét átható komplex és szigorú szabályok szerinti rendszerben érvényesülnek, amit *keigo*-nak, a 'tiszteletiségi nyelv'-nek nevezünk. (Okutsu 1995:146)

A társadalmi rang és a pszichológiai távolságtartás szerinti különbségtétel nem csak Japánra jellemző, ezek nyilvánvalóan megtalálhatók minden társadalomban, mint ahogy az ezekhez illeszkedő nyelvi kifejezésformák is. Ami mégis megkülönbözteti a japán tiszteletiségi nyelvet más nyelvekétől, az a rendszer bonyolultsága, összetettsége (több koordináta együttes jelenléte) továbbá az, hogy a tiszteletiség és udvariasság nyelvi kifejezése nem csak a lexika, hanem a grammatika, a szintaxis és a pragmatika szintjén is érvényesül.

A 'tiszteleti formát' a beszélő azért használja, hogy ezzel fejezze ki a kijelentés (mondat, megnyilatkozás) tárgya (akiről beszél) iránti megbecsülését. Ugyanakkor nyelvi eszközként létezik úgynevezett 'alázatos forma' is, amelyekben a nyilatkozó fél azzal érzékelteti tiszteletét egy nála magasabb rangú iránt, hogy önmagát helyezi a másiknál lejjebb. Ha az alázatos és a tiszteleti formát összevetjük, akkor kitűnik, hogy az előbbiben a beszélő súlyed lejjebb azért, hogy a megnyilatkozásban érintett másik elem (személy) feljebb emelkedhessék; az utóbbi, azaz tiszteleti formában viszont a megnyilatkozás alanya emelkedik fel. Mindkét esetben létrejön a vertikális távolságteremtés – azaz a nyelvi megformálásban kifejezést nyer a társadalmi hierarchia. A tiszteletiség nyelvének alkalmazása tehát arra ad lehetőséget, hogy a beszélő nyelvi eszközzel is kifejezve „pozicionálja” magát a nyelvi kifejezésben megjelenő beszélgetés tárgya (személy, ember, stb.) vonatkozásában (Nakane 1967). Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a használt kommunikációs regiszter feltétlenül udvarias: az udvarias stílusban ugyanis a hallgatóra vagyunk tekintettel, aki a nyelvi megnyilatkozásban magában nincs érintve. Mindkettő alkalmazható egymástól függetlenül is, vagyis lehet udvarias stílusban beszélni úgy, hogy az ne legyen tiszteleti; illetve lehet tiszteleti formát használni úgy, hogy a kifejezés maga ne udvarias stílusban hangozzék el, de a kettő egyidejűleg is helyet kaphat egy-egy kifejezésben. Habár mind a tiszteleti-alázatos formák, mind pedig az egyszerű-udvarias stílus a tiszteletiség nyelvi eszköztárába tartoznak,

a kettő között az az alapvető különbség, hogy míg az előbbinél a beszélő tiszteletének a tárgyát az képezi, amiről/akiről szól, addig az utóbbinál a beszélőnek a hallgató iránti megbecsülése nyer kifejezést, anélkül, hogy a hallgató megjelenne magában a nyelvi megnyilatkozásban (Haga 1998).

Most már csak az vár tisztázásra, hogy mit értünk a nála „magasabb rangú” alatt. Ez nem csak társadalmi rangot vagy pozíciót jelent, hanem jelenti a nem, az életkor, az élettapasztalat vagy ismereti előélet, a tudásbirtoklás, vagyis az egy-egy személyt láthatatlanul körülvevő kontextus teljes gazdagságát. Nemhiába minősítette Edward T. Hall a japán kultúrát a világon a leginkább high-context típusúnak (Hall 1976). Ebben a kultúrában ugyanis valójában érvényes az a megállapítás, hogy „*communication is culture, and culture is communication*” (Hall 1976: 31).

Mindezt azért volt szükséges előrebocsátani, hogy világossá váljék az, hogy a japán nyelvben

- a. karakteresen megjelenik és érvényesül az udvariassági és tiszteletiségi nyelvi rendszer;
- b. ez a rendszer nem abszolút, hanem relatív jellegű (eltérően számos más nyelvtől, ahol ugyancsak létezik udvariassági nyelv is, de az rendszerint abszolút kategóriák mentén működik. Ugyanakkor a japánban az udvariassági és tiszteletiségi nyelvi eszköztár relatív rendszert alkot: az alkalmazott nyelvi kifejezés függ a beszélőtől, a beszélés tárgyától és a hallgatótól – és ezek egymáshoz viszonyított pozícióitól) (Mártonfi 1972) ;
- c. ennek folyományaképpen ugyanarra a személyre vagy rokonsági pozícióra a japánban különféle megnevezések létezhetnek, amelyek közül egy adott szituációban pragmatikailag érvényes változat helyes megválasztása a nyelvhasználótól nem kis szociokulturális jártasságot kíván (Hidasi 1999);
- d. a fiatal nemzedékek Japánban is egyre kevésbé képesek ezeknek az elveknek a mentén használni a nyelvet – ezért a rokonsági elnevezések tekintetében (is) a rendszer folyamatos ellaposodásának és egyszerűsödésének vagyunk a tanúi. De még ez az „elszegényedett” rendszer is jóval bonyolultabb, mint számos modern világnyelv esetében.

2. Az egyenes ági leszármazás terminusai

Az egyes nyelveket nem csupán nyelvtani, lexikai, fonológiai jegyei különböztetik meg

egymástól, hanem a nyelvhasználatbeli szokások is: a nyelv és azon belül a nyelvi kifejezések miképpen tagolják, miképpen képezik le a valóságot – nem csak a tárgyakat, hanem az emberi viszonylatokat, a társadalmi szerkezetet és az azt alkotó családi formációkat is ideértve (Morgan 1871). A japán családszerkezet maga az évszázadok folyamán a történelmi és társadalmi változásoknak tulajdoníthatóan hatalmas átalakulásokon ment keresztül – és ennek nyelvi leképezései is követték ezeket a módosulásokat. A hagyományos, klán-alapon szerveződött családszerkezetek nagyjából a Meiji-restaurációt (1868) követően alakultak át nagycsaládos formációkból a modern társadalom építőköveit képező nukleáris családi modelleké. Ezt az átalakulást az alapvetően agrár-alapú gazdálkodásra építkező társadalomnak az iparosodást és urbanizációt kísérő egyik melléktermékeként is tekinthetjük. Jelenleg Japán lakosságának 82%-a városokban él, ahol az infrastrukturális és logisztikai lehetőségek nem kedveznek a kiterjedt családi formációknak: a szűk terek apró városi lakásokba szorítják a családokat, ahol az egy családban, egy háztartásban élők száma fizikailag korlátozott és városi körülmények között gyakorlatilag megritkultak, illetve meg is szűntek a sokgenerációs háztartások (Hidasi 2003).

Az egyenes ági leszármazás japán terminusainak a modern nyelvhasználatban leggyakrabban előforduló, „alap” rendszerét a következő táblázatban foglaljuk össze:

1. táblázat

A közvetlen egyenesági családi rokonságnevek táblázata

♂	a biológiai nem jelölése hiányzik, illetve több személy jelölése egy szóval	♀
<p>APA</p> <p>お父さん <i>otousan</i></p> <p>父 <i>chichi</i></p>	<p>SZÜLŐ(K)</p> <p>両親 <i>ryoushin</i></p>	<p>ANYA</p> <p>お母さん <i>okaasan</i></p> <p>母 <i>haha</i></p>
<p>俺 <i>ore</i></p> <p>僕 <i>boku</i></p>	<p>EGO</p> <p>私 <i>watashi</i></p> <p>我 <i>ware</i></p>	<p>私 <i>watashi</i></p> <p>私 <i>watakushi</i></p>
FIÚgyermek	GYERMEK	LÁNYgyermek

息子 <i>musuko</i>	子供 <i>kodomo</i> (egyesszám és többesszám is lehet – nem jelöli külön)	娘 <i>musume</i>
長子 <i>choushi</i>		長女 <i>choujo</i>
長男 <i>chounan</i>		次女 <i>jijo</i>
次男 <i>jinan</i>		

Ebből a táblázatból is kiviláglik, hogy ez az „alap”-nak nevezett terminus-rendszer jóval bonyolultabb, mint más modern nyelvek esetében (Lévi-Strauss 1949). Ennek magyarázatát a japán társadalmi tagozódás és az emberi kapcsolatok sajátos rendszerében és felfogásában kell keresnünk.

1. A japán kommunikáció és társadalmi interakciók egyik sarkalatos rendezőelvét alkotja az a szemlélet, hogy a kommunikáció során a terminusok használatát és a helyes megválasztását befolyásolja a megnevezett személy viszonya a beszélőhöz. Vagyis az „apa” szó esetében az *otoosan* vonatkoztatható minden apára, illetve az apaság státuszába tartozó személyre – feltéve, ha az nem a beszélő apja. Ha ugyanis a beszélő apjáról van szó, akkor a megnevezés (és nem a megszólítás!) *chichi*. Ugyanígy, az „anya” szó esetében *okaasan* vonatkoztatható bárkire, aki anya, de nem a beszélő saját anyjára, mert ebben az esetben a *haha* megnevezés alkalmazandó. Ez a szemlélet a japán kommunikációban érvényesülő relatív státusz érzékeltetésének az elvével van összefüggésben: minden interakcióban és kifejezésben érzékeltetni kell a beszélő viszonyát nem csak a partnerhez (udvariassági elvárás), hanem a beszélés tárgyát (személyét) illetően is. A beszélőhöz tartozó személyt ebben az esetben egy udvariassági regiszterrel lejjebb kell megjeleníteni, ezzel is jelezve azt, hogy a saját köréhez tartozó dolgok/személyek megnevezésének alázatosabb udvariassági regiszterbe helyezésével tiszteleti távolságot teremt a kommunikációs interaktusban a beszélgetőpartner felé. Ugyanakkor, ha ez a beszélő a saját apjával vagy anyjával kommunikál (azaz nem ró-luk, hanem velük), akkor ebben a relációban a tiszteletiség kialakítását azzal éri el, ha őket *otoosan*-nak illetve *okaasan*-nak szólítja. Tehát vocativusi funkcióban használható, hiszen akkor a kommunikációs relatív státusz átrendeződik, és a kettejük közötti relatív hierarchia megköveteli a tiszteleti forma alkalmazását. Megjegyzendő, hogy ezeknek a relatív udvariassági formáknak a helyes alkalmazása az egyik legnehezebben elsajátítható területe a japán nyelvet tanulók pragmatikai képzésének.

2. Az erősen hierarchizált japán társadalomban, és ezen belül a japán családokban is nagy jelentősége van az életkornak, azaz a születési rendnek. A gyermeki státusz megnevezésénél tehát kifejezést nyer az, hogy valaki elsőszülött fiú (*choushi*, *chounan*) avagy másodszülött fiú (*jinan*), illetve a valakinek „lánya” (*musume*) esetében szintén külön szó jelöli az elsőszülött lány (*choujo*), a másodszülött lány (*jijo*) státuszt. Mindennek természetesen akkor volt jelentősége, amikor még egy-egy családban sok gyermek született, hiszen a születési rendnek fontos szerepe volt az öröklési és utódlási viszonyok alakulásában. Manapság, amikor az egy vagy maximum két gyermek a jellemző a családokban, ezeknek az elnevezéseknek a relevanciája egyre halványul.

3. A gyermekek esetében is érvényesül az a szabály, hogy megjelölésként a táblázatban feltüntetett szóalakok az érvényesek, de ha valakinek nem a saját gyermekéről van szó, akkor másnak a gyermekére való utaláskor, illetve hivatkozáskor fiú esetében a *musuko-san* 息子さん (fia+ udvariassági szuffixum), illetve lánygyermek esetében az *o-jou-san* お嬢さん (udvariassági prefixum+leány+udvariassági szuffixum) alak használata dukál. Nemre való tekintet nélkül, a más gyermekére való utaláskor az *o-ko-san* お子さん (udvariassági prefixum+gyermek+udvariassági szuffixum) alakváltozat használatos.

4. Sajátos téma az „ego”, azaz az „én” megnevezése. Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó a nemek szerinti éles elkülönülés. Noha a japán nyelvben tulajdonképpen nem ismert a grammatikai nem kategóriája, ugyanakkor a névmások és ezen belül is az egyes szám első személyű névmás esetében példátlanul gazdag rendszert mondhat magáénak a japán nyelv. A legenda szerint egyik amerikai nagykövet Japánba érkezését követően akkor tett le a japán nyelv tanulásáról, amikor megtudta, hogy az angol „I” azaz „én” szóra a japánban – a történelmi alakokat is beleértve – 153 forma létezik. Nos, ebből a hatalmas készletből mára már csak egy tucat maradt érvényben, de tény az, hogy nemtől, életkortól és az illető társadalmi státuszától, valamint a kommunikációs szituáció egészétől függően (kikkel, kikhez és hol beszél az „én” – akik esetében ugyancsak mérlegelni kell a nem, kor, státusz, stb. kategóriákat) más-más névmás használandó. Ezek közül csak a leggyakoribbakat tüntettük fel a táblázatban. A semlegesnek tartott *watashi* mellett a férfiak esetében jellemzően a *boku* vagy az *ore* a leggyakrabban használt forma, amelyeknek a szemantikai jelentéstartományában a „férfiasság” illetve „erő” jegy dominál. Ennek ellenére vagy pontosan ezért jelzésértékű kortünet az, hogy fiatal lányok kommunikációjában egyre gyakrabban hallható a *boku* alak,

ami egyrészt a nyelvi konvenciók elleni lázadás egyik tüneteként, másrészt a fiatal lányok maszkulinizálódási tendenciáinak egyik kifejezéseként értékelhető.

5. Külön szót érdemel az „én” kifejezésére a *ware*, amely elsősorban formális esetekben használatos: szemantikailag egyfajta személytelenséget illetve távolságtartást jelöl. A *wareware* duplázott alakváltozat ’fejedelmi többes’ értelemben „mi”-t jelöl, úgyis mint „mi japánok” (Brown-Gilman 1960).

6. A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé az egyes névmások valamint szóalakok illetve alakváltozatok etimológiai kialakulásának a szisztematikus bemutatását, noha ez is egy nagyon izgalmas tanulmány lenne, hiszen ebből lenne igazán jól megérthető és nyomon követhető az a sajátos „Sprachbund”, ami a kínai – koreai – japán kultúrkör nyelvi és nyelvtörténeti alakulásának a hátterében van. Lingvisztikailag ugyanis hiába más nyelvcsoporthoz tartozik a japán és a kínai, a lexikában igenis számos elem a kínaiából történő átvétel révén vált a japán nyelvi rendszer részévé.

Hagyományos ünnepi öltözetben a szentélyudvaron
Családi életkép a *shichi-go-san* ünnepen (november 15) – amikor is a 3-5-7 éves
gyermeket köszöntik

2. táblázat

Az egyenes ági leszármazás többgenerációs fel- és lemenői rokonsági elnevezései

SZÉPAPA	+4	SZÉPANYA
高祖父 <i>kousofu</i>		高祖母 <i>kousobo</i>
ÜKAPA	+3	ÜKANYA
曾祖父 <i>sousofu</i>		曾祖母 <i>sousobo</i>
NAGYAPA	+2	NAGYANYA
祖父 <i>sofu</i> お祖父さん <i>ojiisan</i>		祖母 <i>sobo</i> お祖母さん <i>obaasan</i>
	EGO	
FIÚ UNOKA	-2	LÁNY UNOKA
孫息子 <i>magomusuko</i>		孫娘 <i>magomusume</i>
DÉDUNOKA (fiú)	-3	DÉDUNOKA (lány)
曾孫 <i>himago</i>		曾孫 <i>himago</i>
ÜKUNOKA (fiú)	-4	ÜKUNOKA (lány)
玄孫 <i>yashago/genson</i>		玄孫 <i>yashago/genson</i>

Megjegyzések a 2. táblázathoz:

1. A japán nyelvben még mindig mind a felmenő, mind a lemenő ágon négy nemzedék egyedeinek van lexikailag speciális, nemzedékviszonyító megnevezése. Ez nyilvánvalóan nem véletlen – hiszen az emberi emlékezet nagyjából ennél nagyobb generációs távokat nem is lenne képes átfogni. Tény ugyanakkor az is, hogy ezek ismerete, de különösen a használata a modern nemzedékeknel egyre inkább elhalványul.

2. Nagyszülők esetében saját családtaghoz beszélve az *ojiisan* お祖父さん utal a nagyapára, amelynek egy intimebb, kedveskedő változata elsősorban „házi” használatra a *jiisan*, míg az *obaasan* お祖母さん a nagymamát jelölő szó, amelyet bizalmas megszólításként lehet *baasan* alakban használni. Ennek az utóbbinak egy kedveskedő alakváltozata a *baachan*.

3. A nem szerinti elkülönített rokonsági megnevezés a felmenők esetében végigvonul a rendszeren, ugyanakkor a lemenőknél ez a nem szerinti különbségtétel már nem érinti az összes szintet. Az unoka szinten még külön-külön megnevezése van a fiú- illetve lányunokának *magomusuko* illetve *magomusume* (unoka+fia) illetve (unoka+lánya), de a hétköznapi nyelvhasználatban egyszerűen a *mago* (azaz unoka) megnevezés a gyakori. Az ennél távolabbi generációknál már nem történik különbségtétel nemek szerint.

3. Az oldalági rokonság terminusai

3. táblázat

	SZÜLŐK <i>ryoushin</i> 両親				
viszonyított életkor	♂	~	~	~	♀
+	BÁTY <i>ani</i> 兄 <i>onii-san</i> お兄さん				NŐVÉR <i>ane</i> 姉 <i>onee-san</i> お姉さん
~	FIÚTESTVÉR <i>kyoudai</i> 兄弟	TESTVÉR <i>kyoudai</i> 兄弟	EGO	TESTVÉR <i>kyoudai</i> 兄弟	LÁNYTESTVÉR <i>shimai</i> 姉妹

-	ÖCCS				HÚG
	<i>otouto</i> 弟				<i>imouto</i> 妹
	<i>otouto-san</i>				<i>imouto-san</i>
	弟さん				妹さん

Megjegyzések a 3. táblázathoz

1. A *testvér* fogalmát a kínaiból származó 兄弟 (báty+öccs) szó fejezi ki, amely tágabb értelemben lánytestvérekre is utalhat: vagyis a „báty” és a „testvér” tulajdonképpen azonos szó. A lánytestvér megnevezés esetében a *shimai* 姉妹 szóösszetétel a (nővér+húg) elemekből áll össze. Arra a kérdésre, hogy valakinek hány testvére van, a japán válaszoló – hasonlóan a koreaihoz – saját magát is beleérti, vagyis akinek egy testvére van, az úgy válaszol, hogy ’ketten vagyunk testvérek’, akinek pedig két testvére van, az azt mondja, hogy ’hárman vagyunk testvérek’ és így tovább.

2. Több testvér esetében – ami ugyan egyre ritkább jelenség a mai japán társadalomban, de azért a nyelvi rendszer szempontjából érdekes – rendszerint kor szerint különbséget tesznek a testvérek között és nyelvi körülírással jelölik a kor szerinti rangot. Erre a „legidősebb báty” *ichiban ue no ani* 一番上の兄, vagy a „fiatalabb nővér” *shita no ane* 下の姉, illetve a „legkisebb húg” *sue no imouto* 末の妹 (szó szerint az „utolsó húg”) körülírással utalnak.

3. A családban a testvérek és a szülők egymást szokásosan nem a személynevükön, hanem a családi hierarchiában elfoglalt rokonsági viszonyoknak megfelelő elnevezéseken szólítják és így is utalnak egymásra. Ezt a 3. táblázatban a második sorban szereplő titulusokkal jelöltem. Vagyis az anya nem úgy kérdez, hogy „Mari vajon hánykor ér ma haza?” – hanem úgy, hogy „A nővérek vajon hánykor ér ma haza?”. Ebben az esetben a *san* udvariassági szuffixummal jelölt (a 3. táblázat adott cellájában a második helyen szereplő) kifejezés lép érvénybe. A *san* udvariassági szuffixumot egyébként különösen lányok esetében a *chan* alakváltozat válthatja föl, ami hangulatilag egyfajta intimitást és kedvességet implicál. Tehát az *onee-san* helyett az *onee-chan* (nővérke) hangzik el

4. Az *onee-san* kifejezés mindazonáltal nem rokonsági kontextusban is használatos. Boltokban, éttermekben gyakran ezzel a szóval szólítják meg – gyakorlatilag életkortól függetlenül – a kiszolgálókat, hasonlatosan ahhoz, mint amikor a magyarban a „kisasszony” szóval illetik a személyzetet.

5. A mai japán társadalomban a család méretének zsugorodásával együtt járó jelenségként könyvelhetjük el, hogy az egykor kiterjedt rokonság, és az ahhoz tartozó rokonsági viszonylatok számontartása nyelvileg is ellaposodott. A múltbéli gazdag unokatestvéri viszonylatrendszert felváltotta a manapság egységesen használt *itoko* いとこ szó. Régen a kínai írásjegyekkel kitűnően érzékeltethető rendszerben a rokonsági fokok és viszonylatok számos variációja volt érvényben, pl. *juushimai* 従姉妹 női unokatestvér; *juukeitei* 従兄弟 férfi unokatestvér; *juutei* 従弟 unokaöccs; *juukei* 従兄 unokafivér; *juushi* 従姉 unokanővér 従兄妹; *juumai* 従妹 unokahúg, stb.. Ezeket manapság egységesen lehet *itoko* hangalakkal és hiragana szótagírással kiváltani, ami azt jelenti, hogy a nyelvi (és írásképi) leképezés mögött álló társadalmi valóság annyira lecsupaszította a rendszert, hogy már nincs jelentősége a szigorú számontartásnak és elkülönített megjelenésnek.

6. Ugyanez mondható el a nagybácsi – nagynéni viszonylatok nyelvi leképezéséről is. A nagybácsit jelölő *ojisan* hangalak manapság egységesen alkalmazott, és jelölheti az apai testvért 叔父さん és az anyai fivért 伯父さん egyaránt – a megkülönböztetés csak a kínai írásjegyekkel érzékeltethető. De ugyanez az olvasat vonatkozik a 小父さん írásképre is, ami viszont generikus jelentésben „öreg ember”-t jelöl, (pl. az öreg a szomszédból). A nagynéni esetében a hangalak egységesen *obasan* akár az apai nagynéni 叔母さん, akár az anyai nagynéni esetében 伯母さん. A generikus jelentésben használt *obasan* 小母さん viszont általában öregasszonyt jelöl.

Érdeemes talán a jobb áttekinthetőség kedvéért még egyszer táblázatba rendezni a modern japán családi viszonyokban leggyakrabban előforduló terminusokat olyan bontásban, hogy

attól függően, hogy a beszélő a saját családjáról vagy valaki másnak a családjáról szól, más-más lexikai sort kell használnia (Suzuki 1978). Figyelemreméltó, hogy egyetlen esetben se lehet a „tiszteletiség” szabályának megsértése nélkül a két kategóriára azonos szót alkalmazni.

4. táblázat

A közeli család rokonsági terminusai a tiszteletiség rendszerében

rokonsági terminus	saját családról szólva	másnak a családjáról szólva
APA	chichi 父	otousan お父さん
ANYA	haha 母	okaasan お母さん
BÁTY	ani 兄	oniisan お兄さん
NŐVÉR	ane 姉	oneesan お姉さん
ÖCCS	otouto 弟	otoutosan 弟さん
HÚG	imouto 妹	imoutosan 妹さん
NAGYAPA	sofu 祖父	ojiisan おじいさん
NAGYANYA	sobo 祖母	obaasan おばあさん
NAGYBÁCSI	oji 叔父 伯父	ojisan おじさん
NAGYNÉNI	oba 叔母 伯母	obasan おばさん
FÉRJ	otto 夫	goshujin ご主人
FELESÉG	tsuma 妻	okusan 奥さん
FIA	musuko 息子	musukosan 息子さん

LÁNYA	musume 娘	ojousan お嬢さん
-------	----------	--------------

Megjegyzés a 4. táblázathoz

1. Ha jól megfigyeljük, akkor feltűnik, hogy a saját családra történő hivatkozásokor alkalmazandó szavak és kifejezések sokkal rövidebbek, tömörebbek, mint a mások családtagjaira utaló megnevezések. Vagyis a saját rokonsági elnevezések ilyen értelemben az alapot képezik, és a mások családtagjaira utaló megnevezések sora pedig a tiszteletiségi elv elvárásainak megfelelően tiszteleti szuffixumokkal és alkalmanként prefixumokkal is el van látva – ami növeli a szóhosszúságot írásképileg és hangalakilag is.

2. A figyelmesebb olvasónak talán az is szemet szúr, hogy van olyan eset, amikor a kínai írásjegy azonos – azaz pl. az apát jelölő kifejezésekben mindkét szóalakban ugyanazzal a kínai karakterrel szerepel 父 – de a kiejtés teljesen más. Az egyikben *chichi*, a másikban pedig *otoosan*. Nos, ez a japán nyelv sajátosságainak egyikére vezethető vissza: a kínai írásjegyeknek számos olvasata (*on'yomi* illetve *kun'yomi*, azaz kínais olvasat és japános olvasat, de nemegyszer még ezen kategóriákon belül is több változat) lehetséges, szövegkörnyezettől függően (a relativitás elve!); továbbá a kínai írásjegyeken kívül kétfajta japán szótagírást (*hiragana* ひらがな és *katakana* カタカナ) is alkalmaz a japán írásrendszer. A fenti példában a *chichi* (apám) a 父 kínai írásjegy egyik *kun'yomi* (azaz japános) olvasata, míg az *otoosan* írásképe a (hiragana+kínai írásjegy+hiragana) elemekből tevődik össze (udvariassági prefixum+apa+udvariassági szuffixum). Vagyis a kontextus – elő- és utótagok, morfémaágyazottság, stb. – függvényében más-más kiejtés érvényes. Ilyen és ehhez hasonló összefüggések miatt tartják sokan a japánt a világ legbonyolultabb írásrendszerének (Miller 1967).

10 japán közmondás a családi életről

- A férfi addig vadászik a nőre, mígnem a nő elejti.
- Ha a tyúk kukorékolna a kakas helyett, akkor nem lenne rend a

baromfiudvarban.

- Hidegszívű asszony az, ki mindenkire mosolyog
- Az asszony esze az orra hegyéig ér.
- A fivérek és a nővérek az idegenek előfutárai.
- Addig hajlítsd a fát, amíg még fiatal.
- A gyerekek a szegény ember kincsei.
- Gyűlölt gyerekek nem félnek a világtól.
- Mikor idős vagy, engedelmeskedj a gyerekeidnek.
- Nagy az az ember, aki nem veszíti el gyermeke szeretetét.

4. A szerzett rokonsági kapcsolatok terminusai

4.1. A házasságkötés révén kialakult rokonsági kapcsolatok

A házasság *kekkon* 結婚 intézménye is átalakulóban van Japánban, noha még mindig nem ritka a közvetített házasság: a *miaikekkan* 見合い結婚. Általában azonban megállapítható, hogy szaporodnak a házasságon kívüli együttélési formák, és folyamatosan gyarapszik a szingli életformát követők tábor. A később ébredők körében pedig gyakori az úgynevezett *bankon* 晩婚, azaz késői házasodás.

Hagyományos shintoista szertartás szerinti japán esküvői menet

5. táblázat

A házasságkötés révén kialakult rokonsági terminusok

<p>APÓS</p> <p><i>girinochichi</i> 義理の父</p> <p><i>oyaji</i> 親父</p> <p>ANYÓS</p> <p><i>girinohaha</i> 義理の母</p> <p><i>shuutome</i> 姑</p>	<p>SZÜLŐK</p> <p><i>ryoushin</i> 両親</p>	<p>APÓS</p> <p><i>girinochichi</i> 義理の父</p> <p>ANYÓS</p> <p><i>girinohaha</i> 義理の母</p>
SÓGOR	HÁZASTÁRSÁK	SÓGOR

<i>girinoani</i> 義理の兄	<i>fuufu</i> 夫婦	<i>girinoani</i> 義理の兄
<i>girinoootouto</i> 義理の弟	FÉRJ FELESÉG	<i>girinoootouto</i> 義理の弟
SÓGORNÓ	<i>otto</i> 夫 <i>tsuma</i> 妻	SÓGORNÓ
<i>girinoane</i> 義理の姉	<i>shujin</i> 主人 <i>okusan</i> 奥さん	<i>girinoane</i> 義理の姉
<i>girinoimouto</i> 義理の妹	EGO1 – EGO2	<i>girinoimouto</i> 義理の妹
VŐ <i>muko</i> 婿		VŐ <i>muko</i> 婿
MENY <i>yome</i> 嫁		MENY <i>yome</i> 嫁

Megjegyzések az 5. táblázathoz

1. A japán hagyományokban a házasságkötéssel az ifjú asszony költözik be a férj családjába és annak részévé válik adminisztrációs értelemben is. Házasságkötéskor rendszerint az asszony felveszi a férj családnevét, bekerül a családi regiszterbe és attól kezdve élete végéig azt viseli, noha a saját személynevét megtartja. A konfuciánus hagyományok értelmében az asszony nem csak a férjének, hanem az apósának és az anyósának is engedelmességgel tartozik, és ez nemegyszer számos konfliktus forrása. Noha az utóbbi évtizedekben az urbanizáció következtében megritkultak az olyan alkalmak, amikor az ifjú pár a férj szüleivel kényszerül közös háztartásban élni *doukyo* 同居, de azért vidéken ez még előfordul. Nem hiába ismert az a mondás, hogy három rettegett dolog van a japánok életében: *Jishin, Kaji, Oyaji* 地震、火事、親父 azaz Földrengés – Tűzvész – Após. Mégis többnyire a fő konfliktus-forrás az anyós-meny viszony, amely sok fiatalasszony életét keseríti meg.

2. A házastársak hagyományos viszonyára szemléletesen utalnak a rokonsági elnevezésekben felfedezhető szemantikai tartalmak. A semlegesnek tartott *otto – tsuma* (férj

–feleség) elnevezés mellett a mai napig is használatban van a *shujin* – *okusan* szópár. A *shujin* jelentése tulajdonképpen „az úr (a háznál)”, és sok asszony *shujin*-ként („az uram”) utal a férjére. Mások férjét emlegetve a *go* udvariassági prefixum kerül a szó elé: *go-shujin*. Ezt az egyre tudatosabbá váló nők jelentékeny hányada kategorikusan elutasítja, és szándékosan csak a semleges *otto* szót alkalmazza. Ez a szóhasználati kérdés egyébként a feminista mozgalmak egyik sarkalatos témája és ezen a szóhasználati finomságon be lehet mérni egy mai japán nő hozzáállását a férfi-nő kapcsolatokhoz. Az *okusan* (feleség) jelentése pedig („a hátul lévő személy”) azt sugallja, hogy az asszony a ház örököje, akinek nem a világ szeme előtt van a helye. Noha ez a jelentés eredet már javában elhalványult, de mégis sokan a nőtársadalomban ezt is nehezményezik, és szívesebben veszik, ha a semlegesebb *tsuma* szót használják velük kapcsolatban. Más feleségéről szólva az *okusan*-nak egy udvariasabb alakváltozatát, az *okusama*-t illendő használni.

3. Férfiak szóhasználatában gyakorta szerepel a feleség megnevezésére a *kanai* 家内 is, amelynek pragmatikai értelemben nem létezik a férjre utaló szópárja. A *kanai* szószerinti jelentése a „házban/odahaza lévő” személy. Tekintettel arra, hogy ez a szemantikai tartalom se tekinthető modern értelemben a női egyenjogúság nyelvi manifesztációjának, ezért használata kissé avított minőségű és ténylegesen rendszerint az idősebb generáció tagjainak a szájából hangzik el.

4. Részben a fenti szóhasználati vitát megkerülendő, részben pedig az angol nyelv globalizációjának Japánra is elérő hatásának betudhatóan, a rokonsági elnevezésekbe is számosan betüremkedtek az angol eredetű szavak. Néhány divatosnak hitt szófordulatot lehet felfedezni a fiatalabb generáció nyelvhasználatában: *kappuru* カップル (couple) – emberpár/házasulandó pár/; *waiifu* ワイフ (wife) – amit ráadásul a japán férfiak egy része nem is így önmagában, hanem hivatkozásként *maiwaiifu* マイワイフ (azaz my wife) formában használ. A japán nők egy jelentékeny hányada pedig a családi konverzációban férjét sem nem a nevével, sem pedig valamilyen személyes névmással szólítja, hanem mint papa パパ. Ez a jelenség egy-két évtizede kezdett elterjedni: a gyermekek számának a radikális csökkenésével a gyerek szerepe a családban erősen megváltozott: a sokszor egyszem gyerek lett a család központja, szemefénye. Ezért a gyerek nézőpontjából kezdték a családi szerepeket és viszonyokat nyelvileg leképezni: a gyerek szóhasználatát válik

referencia értékűvé és az anya is ezt veszi át.

4.2. Az élettársi kapcsolat létesítése során kialakult rokonsági terminusok

A klasszikus és a modern japán irodalom is bővelkedik a különféle bonyolult, intrikáktól és lelki tusáktól sem mentes szerelmi, élettársi és házasságon kívüli kapcsolatok leírásában és boncolgatásában. Elég legyen csak két időben távoli kiemelkedő mesterműre emlékeztetni: egyfelől Murasaki Shikibu: *Genji regénye* (ford.Hamvas Béla 1963) illetve egy újabb verzióban *Gendzsi szerelmei* (ford.Gy.Horváth László 2009) másfelől a Nobel-díjas (1968) Kawabata Yasunari: *Hóország* –a (ford.Göncz Árpád 1969; Jólesz László 2013). Az előbbi regény egy udvari nemes hölgy tollából a 11. századi arisztokrácia életét mutatja be, a másik pedig a 20. században játszódó finoman megírt történet egy író és egy fiatal fürdőgésa kapcsolatáról. Az egyiket nő írta, a másikat férfi. Ezt a két mesterművet egy világ választja el – térben és időben, de a kapcsolatok jellege, összetettsége azonos. Ma sincs ez másként.

A mai japán társadalomban a házasságon kívüli kapcsolatok két fő típusa az, amikor valakik különféle okok miatt nem házasodnak össze, de együtt élnek: *dousei* 同棲. Divatosabb megnevezés a *kyousei* 共生 (szimbiózisban élni) vagy *kyousei* 共棲 (közös fedél alatt élni). Noha elvileg egyre kevésbé szankcionálja a társadalom a házasságon kívüli együttélést, de a házasságon kívül anyaságot vállaló nők irányában *mikon-no-haha* 未婚の bizony még nem beszélhetünk teljes elfogadottságról. Különösen a gyermekek szenvedik meg az apánélküliséget iskolai kirekesztettség, csúfolás és erőszak formájában.

Ugyanakkor az is ismert, hogy a japán kultúrában jóval elfogadottabb a szerető tartás, illetve a szexuális igények házon kívüli megoldása, mint a nyugati kultúrákban. A szeretőt *kanojo*-nak 彼女 (nő) illetve *kare(shi)* 彼氏 (férfi) –nek mondják. A szó jelentését illetően mindkettőben szerepel a 彼 szó morféma, ami „az a(bizonyos)...”-t jelöl. Ismeretes és használatos az angolból kölcsönzött *booi-furendo* ボーイフレンド szó is, de az könnyedébb kapcsolati viszonyt jelent. Az általánosan használt *tomodachi* 友達 = barát szó jelentéstartománya sokkal tágabb és lazább a japán nyelvben, mint a magyarban: jelenthet

férfi és női barátot egyaránt, jelenthet felszínes és komoly barátot is (noha ez utóbbira léteznek más megnevezések, mint *shin'yuu* 親友 (igaz barát), vagy *yuujin* 友人 (jó barát)), végső soron jelenthet akár szerelmi partnert is – a helyes értelmezést a kontextus adja meg. Mivel a japán kommunikációban amúgy is kedveltek az olyan kifejezések, szófordulatok, amelyek nem pontosan, hanem inkább kissé bizonytalanul utalnak egy szó, fogalom jelentésére, újabban gyakorta hallani főleg a középkorosztály szájából a *paatonaa* パートナール (partner) megnevezést, ami lévén egy idegen szó, kényelmes megoldást kínál annak a homályban hagyására, hogy az illető barát, lakótárs, szerető vagy házastárs?

Örökbefogadás japán módra

Japán vezet az egyik legmagasabb örökbefogadási rátával a világon: csak 2011-ben több mint 81 ezer belföldi örökbefogadásra került sor. Csakhogy ezeknek az örökbefogadási aktusoknak az érintettjei többségükben (közel 98%) nem gyermekek, hanem felnőttek. Méghozzá főleg gyermektelen fiatal férfiak – rendszerint a 20-s 30-s korosztályból. Az okok számosak.

A japán társadalom hagyományai szerint az elsőszülött fiú a családi név, a vagyon és az üzleti vállalkozás továbbvivője. Ha nincs elsőszülött fiú, vagy ha van ugyan, de nem alkalmas erre a szerepre, illetve ha nem vállalja ezt a szerepet, akkor megfelelő – a vérségi kapcsolatot és öröklést felülíró – személyt keresnek. Az örökbefogadó családnak ez azért jó, mert nem hal ki a “család”; az örökbefogadottnak azért jó, mert örököl biztos vagyont, hatalmat, üzletet; az örökbefogadott családjának pedig azért jó, mert a család egy másik fia (ha van ilyen) lép elő elsőszülötti státuszba, aki mindent örököl abban a családban.

A *youshi-engumi* 養子縁組 (nevelt-gyermek-befogadás) intézménye több évszázados, és a mai napig él. Sokszor kézenfekvőnek tűnik a kiházásított leány férjének, azaz a vejnek az örökbefogadása, de elsősorban üzleti megfontolásokból egy külső személy is kiszemelésre kerülhet. A *mukoyoushi* 婿養子 (örökbefogadott vej) státusz lehetőséget ad a felvett családi név átmentésére, megőrzésére és a nemzedékeken átívelő fennmaradás biztosítására. Egy-egy jó üzleti háttérrel rendelkező leány családjába történő beházasodás reménye (amiért az illető férfit kész nevet és származási hátteret változtatni) jó alapot teremt olyan közvetítő vállalkozásoknak és media-felületeknek, akik kifejezetten ilyen szerepre jelentkező férfiakat hirdetnek mint potenciális családi örökös-jelölteket, akik majd a családfői teendőket átvételére és ellátására alkalmasak.

Az üzleti világban – megfelelő biológiai leszármazott hiányában – bevett gyakorlat a tulajdonos részéről egy alkalmas utód örökbefogadása – akár a vállalati, akár a tágabb üzleti, akár a rokonsági körből. A jelenlegi Suzuki tulajdonos – Osamu Suzuki – rendben a negyedik fogadott örökös a Suzuki dinasztiában, és ő maga is utódjául alkalmassági megfontolások miatt nem a saját vérszerinti fiát, hanem Hirotaka Ono-t jelölte meg. Számos japán nagyvállalat ilyen alapon biztosítja generációról generációra a folytatást: Canon, Toyota, stb.

Egy további oka a nagyszámú felnőtt örökbefogadásnak az a tény, hogy Japánban legálisan nem ismerik el az egyneműek házasságát. Örökbefogadni azonban lehet, és ezáltal az együttélést és párkapcsolatot legalizálni is lehet. Örökbefogadással (az örökbefogadónak elegendő egy nappal idősebbnek lennie a fogadott partnerénél) meg van oldva az öröklés kérdése: nem kell a sokszorosan magasabb nem-egyeneseági leszármazott után örökösödési illetékeket fizetni.

5. A rokoni kapcsolatok megszűnésével, hiányával összefüggő kifejezések

Nem a rokonsági kapcsolat megszűnését, hanem a rokonsági kapcsolat kialakulásának a hiányát jelzi az egyre terebélyesedő szinglik (*shinguru* シングル) hada Japánban. A 30-as évek elején járó fiatal férfiak közel 55 százaléka Tokyoban egyedül él, és ez nem is annyira az ő házassági hajlandóság hiányuknak, hanem inkább a lányok húzódozásának tudható be. Ameddig csak lehet, a lányok húzzák az időt az elköteleződéstől való félelmükben – hiszen kényelmesebb odahaza, a szülői ház kényelmében élni, és saját keresetüket divatcikkre költeni. A szingli-igények kiszolgálására egy egész iparág alakult ki: szingli-adag saláták, hideg-büfé porciók, szingliknek adagolt ital-kosarak, előre csomagolt szingli-tisztálkodási csomagok, szingliknek teirtett asztalok éttermekben, stb.

A japán társadalom a kollektív konszenzus, a közösségi harmónia és a társadalmi homogenitás híve: jogilag nem szankcionált, de társadalmilag nem kedvelt dolog eltérni a kollektív értékektől, életviteltől. Ezért az attól eltérő, váratlan fordulatokat, családi eseményeket nagyon diszkréten kezelik, a külvilág felé csak a minimális mértékben kommunikálják és igyekeznek minél hamarabb napirendre térni a dolgok fölött és visszatérni a szokásos ritmusba. Ezért az özvegy *miboujin* 未亡人 vagy *kafu* 寡婦 (özvegy jogi értelemben, pl. özvegyi nyugdíj esetében, stb.) illetve *goke* 後家 (szó szerint hátramaradó) saját fájdalmával nem terheli a külvilágot – legyen az nő vagy férfi. Levelezésben, titulusokban – a magyar szokásrendtől eltérően – nem jelenik meg az, hogy özvegy X.Y..

Míg a válás pár évtizede még esemény-számba ment, manapság már mindennapi gyakorlattá vált. A *rikon* 離婚 = válás-sal se szoktak különösképpen dicsekedni, de manapság már az sem ritka, ha valaki akár kétszer, háromszor is elválik. Akinek egyszer nem sikerült a házassága, azt kicsit szarkasztikusan *batsu-ichi* バツ一 (egyesszámú kudarc) –nak, akinek kétszer az *batsu-ni* バツ二 (2-es számú kudarc) –nak nevezik. Ismeretes a *narita-rikon* 成田離婚 fogalma is, amely onnan kapta a nevét, hogy az ifjú pár a nászútról hazatérve már a tokyo-i Narita reptéren dönt a válás beadásáról. Egykor persze elképzelhetetlen lett volna a fegyelmezetlenség ilyen kinyilvánítása. Újraházasodás, azaz *saikon* 再婚 esetén rendszerint ugyancsak diszkréten zajlanak az események – ez alól kivétel a művészvilág és a TV-celebritások, akiknek a leendő házassági partnereiket – legyen az első, második vagy sokadik alkalom – nagy szenzációként harangozzák be – sokszor az érintettek őszinte bosszúságára. Ebben a világban a *kon'yaku aite* 婚約相手 (eljegyzési partner: vőlegény/menyasszony nemtől függetlenül) státuszából ripsz-ropsz emelkedhet valaki *kekko-naite* 結婚相手 (házasulandó partner) vagy akár a *rikonaite* 離婚相手 (váló házastárs) pozíciójába.

Irodalom

Brown, R & A. Gilman (1960): The pronouns of power and solidarity. In Sebeok, T. A. (ed.) *Style in Language*. Cambridge: MIT press. 253-76.

Haga Yasushi (1998): *Nihongo no shakai shinri*. (A japán nyelv társadalmi lélektana) Tokyo: Ningen no Kagakusha.

Hall, Edward, T. (1976): *Beyond Culture*. New York: Anchor Books.

Hidasi Judit (1999): *Japán nyelvi dimenziók*. Külkereskedelmi Főiskola, Budapest.

Hidasi Judit (2003): *Vissza Japánba*. Terebess Kiadó, Budapest.

Lévi-Strauss, Claude (1949): *The Elementary Structures of Kinship*. New York: Beacon Press

Mártonfi Ferenc (1972): A tiszteletiség kifejezési formái a kelet- és délkelet-ázsiai nyelvekben. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, VIII. 159–180.

Miller, Roy Andrew (1967): *The Japanese Language*. Tokyo: Ch.E.Tuttle Company.

Morgan, Lewis Henry (1871): *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*. Boston: Smithsonian.

Nakane Chie (1967): *Tateshakai no ningenkankei*. Tokyo: Kodansha.

Okutsu Keiichiro (1995): *Bevezetés a japán nyelvtanba I*. JF – Külkereskedelmi Főiskola, Budapest.

Suzuki Takao (1978): *Kotoba to bunka*. (Translated as *Words in context* by Akira Miura). Tokyo: Kodansha International.